

GODINE PANIKE

Izlasci, nedoumice i odluka nad odlukama

NEL FRIZEL

Preveo
Ivan Jovanović

■ Laguna ■

Naslov originala

Nell Frizzell

THE PANIC YEARS

Copyright © 2021 by Nell Frizzell

Translation copyright © 2021 za srpsko izdanje, LAGUNA

Za Liz, majku koja me je donela na svet.

I za Nika, zahvaljujući kome sam postala majka.

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Sadržaj

Uvod	9
1. Iznenada sama	21
2. Hajdemo napolje	32
3. Prijateljica u nevolji	49
4. Staklena beba.	62
5. Velikih tri nula	76
6. Zamka za roditelje.	89
7. Zvrc-zvrc	102
8. Upoznavanje muškarca.	113
9. Berlinski zid	129
10. Poklonjeni konj	146
11. Novogodišnja neodluka	157
12. Stari pomorac.	168
13. Spirala se odmotava	175
14. Nezgoda trenutak.	192
15. Tetrebi.	207
16. Plod ljubavi	223

17. Ponoćna srdžba	243
18. Spora ljubav.	256
19. Prosuto mleko	267
20. Pogrešno prepoznavanje	277
<i>Izjave zahvalnosti.</i>	285

Uvod

Na dan mog dvadeset osmog rođendana, probudila sam se sama, u krevetu za jednu osobu, u gostinskoj sobi moje majke, pa sam se setila da mladić s kojim sam se zabavljala već šest godina više nije moj dečko. Dok sam tako ležala, prikovana za krevet težinom sopstvenog srca, shvatila sam da sam prvi put posle dugo vremena sama; to mi je bio nepoznat osećaj, bila sam nesigurna i kao tikva bez korena.

Na dan mog tridesetog rođendana, probudila sam se u krevetu sa svojom najboljom prijateljicom. Bila je u petom mesecu trudnoće, imala kredit za kuću i bila je verena. Što se mene tiče, bila sam sama, bez dece i samo što nisam ostala bez posla. Gledajući je, dok je jarko decembarsko sunce vrištalo kroz prozor kao požarni alarm, osećala sam se kao da stojim na peronu i gledam neki voz kako odnosi moju prijateljicu.

Na dan mog trideset trećeg rođendana, probudila sam se u krevetu pored čoveka koga volim, sa dvonedeljnom bebom koja tako nežno diše pored mene da sam po 578. put u njegovom životu morala da pružim ruku i dodirnem mu lice kako bih se uverila da je živ. Osećala sam se kao da mi se utroba pretvorila u mulj. Oči su mi otekle od beskrajnog plakanja. Počevši od

prvih nekoliko nedelja trudnoće, nisam spavala duže od tri sata u cugu. Nosila sam uloške veličine dušeka na naduvavanje i smrdela na ukiseljeno mleko. Dok je rumena zora ljubila krošnje duž reke Lee, ja sam navukla sivu mušku XL trenerku i čarape mog dečka, pa se iskrala iz mog vrelog jednosobnog stana, prešla preko pešačkog mosta koji je vodio u Valtamstou Maršes, okrenula se ka suncu i zauralala.

Za manje vremena nego što je mojoj sestri bilo potrebno da položi vozački, ja sam prošla kroz korenitu životnu promenu. Odbacila sam sigurnu vezu, suočila se s konačnom prirodom svoje plodnosti, povremeno se ponašala toliko nehajno da se to graničilo s pokvarenošću i vremenom preuzela potpuno nov identitet. Te promene dovele su do toga da sam dobila dete, ali bilo da je reč o dugoročnoj vezi, preseljenju u drugu zemlju, promeni karijere, sklapanju braka ili preživljavanju nervnog sloma, velike stvari obično nam se dešavaju tokom tog bezimenog perioda koji počinje krajem naših dvadesetih godina, pa se proteže u tridesete, a često i u četrdesete – i mnoge od tih promena su nepovratne. Postati roditelj jedina je odluka koja ima biološko ograničenje i jedina koja se ne može promeniti: zato je to jedina odluka koja sve ostale dovodi u toliko fokus. Čovek može da nađe nov posao, da se preseli u drugu kuću, sklopi nova prijateljstva, nađe nove partnere – ali kad jednom postaneš roditelj – onda si roditelj za ceo život.

A opet, taj životni period nema svoje ime. Za razliku od detinjstva, adolescencije, menopauze ili krize srednjih godina, nemamo uobičajeni izraz za to burno vreme, hormone, društveni pritisak i glad za materinstvom koji mnoge žene pregaze kao voz negde na kraju njihovih dvadesetih i početkom tridesetih godina života. Ne postoji nikakav medicinski termin, nikakva nemačka složenica, ništa na latinskom, arapskom ili francuskom. Astrologija možda pominje sedmogodišnje cikluse Saturnovog povratka, ali ova neodređena fraza malo

toga govori o naporu i odricanju, krvi i jecanju, putovanju i preobražaju kojima sam svedočila, kako u samoj sebi, tako i u ljudima oko mene. Dok je osoba usred svega toga, oseća se kao da se tumba kroz mrežu koja se sastoji samo od nemogućih odluka – o poslu, novcu, ljubavi, mestu u kome će živeti, karijeri, kontracepciji i posvećenosti – a svaka od njih povlači sve ostale kao nit u mreži i naprosto nije moguće da se to razmrsi ili da se prođe kroz tu mrežu a da se sve ne raspadne. Kad se sad osvrnem i pogledam iza sebe, mnoge, ako ne i sve od tih odluka bile su toliko napete zbog pulsirajućeg, dobijućeg, neizbežnog znanja da je plodnost konačna, da ti ponestaju jajašca i da ti tvoje telo jednog dana više neće omogućavati da dobiješ decu.

Te godine su uslovljene večnim pitanjem: da li da rodim dete i ako to učinim – kad, kako, zašto i s kim? Onda ti se to pitanje uvlači u svaki delić života. To je zvuk truckanja po šinama kojima se krećeš. Bas koji se čuje u pozadini svega. Bilo da želiš da postaneš roditelj ili ne, kao osoba koja je na kraju dvadesetih ili tridesetih, a možda čak i četrdesetih, lagano odmicanje neoplođenih prilika unosi ti u život osećaj hitnosti kojeg nema u tolikoj meri u bilo kom drugom životnom dobu. Moraš da odlučiš šta hoćeš, i to sada, pre nego što ti tvoje telo uskrati mogućnost da biraš.

To što u svakom velikom evropskom jeziku postoji nekoliko reči za adolescenciju a ne postoji nijedna za ovo vreme kada žena drugi put u svom životu doživljava preobražaj govori o tome da nas jezik često izneveri i da mi ovaj period zapravo nikada nismo zaista uzimali za ozbiljno. Naše putovanje iz mladosti, kroz plodno doba i ulazak u novu emocionalnu zrelost često se olako odbacuje kao natmurenost, anksioznost ili „samo“ otkucavanje biološkog sata. Zapravo, reč je o kompleksnoj žižnoj tački svakog mogućeg pritiska, kontradikcije i straha s kojima se savremene zapadne žene suočavaju – od plodnosti i finansija, preko ljubavi i posla do poštovanja sebe.

Kad sam s dvadeset osam godina ostala bez veze, doma i predstave šta ću raditi u životu, niko mi nije rekao da je to početak nečega. Niko mi nije objasnio da će iz tolikog gubitka izroniti potpuno novi identitet; da većina ljudi oko mene takođe prolazi kroz promene, bilo da su u vezi ili ne. Svi smo se hvatali ukoštac s istim pitanjima i mnogi među nama takođe su se osećali kao da su sapeti pritiskom da donesu krupne odluke, koje su – pride – nepovratne odluke kad je reč o roditeljstvu. Dok sam tako stajala pred velikom oglasnom tablom s ispisanim polascima za moju budućnost, nisam imala pojma da to činim zajedno s milionima drugih žena koje su na svojim putovanjima kroz iste takve materinske dileme.

Baš zato što to doba života nismo prepoznali u dovoljnoj meri da mu damo ime, nismo ni spremni za njega kad nastupi, niti smo razvili alatke koje bi nam omogućile da se kroz to životno doba krećemo. Ovo predstavlja problem ako se onda ženama nametne osećaj da smo za sve što se tokom tog perioda dešava odgovorne samo mi; da je isključivo na nama da se s time suočavamo, nosimo to breme i da to razrešavamo same. Prilagođavanjem ženskih tela putem kontracepcije i omogućavanjem muškarcima da žive kao večni tinejdžeri – nesigurni poslovi, kratkoročne veze, adolescentski hobiji – breme odluke da li pokušavati da dobiješ dete ili ne stavile smo skoro u potpunosti na ženska pleća. Mi muškarce zaklanjamo od toga šta u stvarnosti znači plodnost, porodica i ženska želja, zato što smo uslovljene da te stvari smatramo nezanimljivim ili neprivačnim. Kroz moje dvadesete i zašavši u tridesete, očajnički sam pokušavala da izgledam nehaljno i bezbrižno, verujući da ću završiti sama ako samo pokažem makar tračak svojih istinskih, komplikovanih želja – u mom slučaju, ljubav, posvećenost, nezavisnost, uspešna karijera, i na kraju beba. Učutkavala sam samu sebe jer sam mislila da sam tako privlačnija. Moju slabost, moja htenja i moju matericu gurala sam pod tepih.

Naravno, razgovarala sam s prijateljicama, ali ne uvek potpuno iskreno, što znači da ni one nisu bile istinski otvorene sa mnom. Praveći da nas to ne dotiče i ponašajući se kao da je sve pod kontrolom, mi nekako dozvoljavamo da nam promakne činjenica kako smo sve u istom vozu. Bez zajedničkog jezika i termina koji nam omogućavaju da prenesemo svoje iskustvo, postale smo fragmentisane, nesigurne, anksiozne i posramljene. Da vam kažem – sad je dosta. Došla sam da krcnem vratom, otkopčam brus i da ovoj stvari dam ime.

Usput sam došla do brojnih predloga, zvaničnih i nezvaničnih. Najpre da spomenem šale: plodno polje, jajčani rulet, kurvin krst, ova panika. Ima i ideja s latinskim nazivima: *reortempus* – vreme odluke, *procogavidum* – biti bremenit sumnjom, *quasitinciens* – biti bremenit pitanjima. A onda stižemo i do nemačkih opcija: *schwangerfast* – biti skoro trudan, *wechselperiode* – period promene, *trockenlegen* – prilagoditi se i presušiti. Sve je to bilo prikladno i sve je to bilo bolje nego ništa, ali ništa od svega toga nije opisivalo opterećujuću, nadolazeću i zbunjujuću prirodu te muke. Na kraju, baš kao da sam klasifikovala neki tek otkriveni cvet ili brzošireći korov, nazvala sam taj period *fluks*: telesni i emotivni preobražaj koji raste u tlu godina panike. Kad je posredi krajolik, *fluks* znači tok vode; u našim telima to je krvliptanje; u fizici je to stanje konstantne promene. Fluks je razmak između adolescencije i srednjeg životnog doba tokom kojeg žene gube onu veštački konstruisanu kontrolu nad svojim životima, suočavaju se sa svojom plodnošću i stvaraju sebi nove identitete. Fluks je specifičan proces, koji izazivaju biologija, društvo i politika i mnoge od nas tera da kroz godine panike prolazimo kao da smo, pa, mahnite.

Ovo je anatomija mojih godina panike. I nije reč o vodiču kako da nađete pravog muškarca, dobijete idealan posao, naučite da volite sebe, kako da zatrudnite ili kako je najbolje odgajati dete. Ovde je reč o onome što se dešava kad zalazite u

život odrasle osobe i bavite se escajgom i slaganjem posteljine sa zavesama, pitajući se da li da rodite dete, ako ga želite samo zato što ste vaspitane da želite da imate dete, pa čak i da li ćete uopšte moći da ga rodite sve i da to rešite. Ovde je reč o pokušaju da zasnujete karijeru pre nego što se izgubite na porodijskom odsustvu; ovde je reč o tome da želite stabilnost dok se vaša grupa prijatelja cepa na one koji jesu i one koji nisu roditelji; ovde je reč o tome da ne tražite samo dečka ili devojkicu već i potencijalnog roditelja za svoje teorijsko dete; reč je o plodnosti, neravnopravnosti polova i o društvenoj osobi. Reč je o tome zašto se bavite matematikom panike: da ako upoznate nekoga i zabavljate se godinu dana, pa vam treba dve godine da zatrudnite, ali ako hoćete da dobijete ovaj posao, a menstruacija vam je počela sa trinaest, a vašoj mami su se jajašca istrošila u četrdesetoj... sve dok odjednom više ne obavljate računice već sebi beskrajno postavljate ogoljeno pitanje: ko sam ja i šta hoću od života?

Ovde je reč o drugoj adolescenciji, a ne o novom krvarenju i grudima već o samosvesti, zrelosti i ozbiljnosti. Tako da, kako bih istakla da ovo životno doba zaslužuje da bude prepoznato, prenosim svoje iskustvo – kako se odvijalo i još se odvija. Od nečije cimerke koja nije imala dečka, ali jeste imala fobiju od ozbiljnih veza pretvorila sam se u pravu pravcatu majku, koja nosi ravnu obuću – i to kroz slamanje srca, sklekove, miris sredstva za glancanje cipela, odlazak u ženski manastir, leto provedeno u Berlinu, trudnoću, porođaj, jedan vrlo nesrećni autobuski prozor i još mnogo, mnogo toga. Objasniću kako je fluks uticao na moja prijateljstva, moju vezu, moje okruženje, moj um, moj posao, pa i na moju sposobnost da pokrećem sopstveno telo. Prvi put da sam fluksu dala ime i da prolazim kroz njega korak po korak.

U mom slučaju, godine panike započele su na jednoj žurci kada sam bila u poseti prijateljima u Liverpulu, noseći srebrnu haljinu u raspaljoj kuhinji mrtve stanodavke čiji je stanar tutnuo

njen pepeo u neki kredenac u ćošku i pobacao tepihe preko natrlog broskog poda. Kasnila mi je mesec dana i gotovo svakog dana sam se budila u pola pet ujutru, osećajući ukus straha i mučnine. Ostavila sam dečka kako bih došla u posetu prijateljima. Dok sam se osvrtila po toj zelenoj kuhinji, hvatala sam se ukoštac s mišlju koja se već nedeljama provlačila ispod svega živog: možda sam trudna. Nisam htela da budem trudna. Ne tako, ne sada. Nisam želela da budem uhvaćena u tu klopku. Tada sam to znala toliko jasno da me je plašilo. Telo mi je govorilo, pre nego što je moj um to uopšte shvatio, da sam nesrećna. Moja materica je ispalila signalnu raketu i tupo sam je gledala kako gori. Mesec dana nakon toga bila sam bez dečka, ipak nisam bila trudna i sedela u restoranu brze hrane u Voltemstouu obeležavajući svoj dvadeset osmi rođendan potpuno sama, uz šolju instant kafe. Bez partnera da mi bude sidro, letela sam kroz svet koji se sastojao od posla, žurki, preznojavanja, rokova, trčanja, putovanja i cigareta. Bez ljubavi da bude protivteža i s eksplozivnom ambicijom mlade novinarke, otkrila sam da mogu da pristanem na sve. Zapravo, što sam više pristajala, manje sam morala da razmišljam. Celu jednu godinu moje jedino profesionalno pravilo bilo je da pristajem na svaki posao koji bi mi iskursao. Takođe sam išla na kampovanje, spavala s muškarcima koji nisu mogli da me vole i koje nisam mogla da volim, nudila članke novinama koje su mi celog života bile uzor, plivala po vetrovitim plažama, pisala koliko mi srce ište, pitala sebe da li zaista želim dete, danima plakala pre nego što dobijem, šila odeću, gostovala u radijskim emisijama, šišala se i slušala svoje ploče.

Jednog jutra, u pirgavom sivilu tek prenete svesti, probudila sam se osećajući neki dobro poznati jednak ukus u ustima, kao da je u pitanju odlomak neke pesme koju sam pevala u školi. U mojoj spavaćoj sobi, pod mojim slikama, pod mojom posteljinom koja je mirisala na moj prašak za pranje, napokon sam se setila ko sam.

Bilo je to sve lepo, ali tada mi je već bilo trideset i sve moje prijateljice, s kojima sam do tada jela tost i pila čaj, svirajući po strunama njihovih srca i smejući se zajedno s njima vremenu u lice, odjednom su se pokupile i otišle: momci, kuće, veridbeno prstenje, venčanja, trudnoće, bebe. Trka je počela – protiv vremena, protiv naših tela, protiv života spermatozoida i, neumitno, trka jednih protiv drugih. To sam znala zato što sam bila prisutna kada se desilo da je mojoj majci menopauza poranila – ušla je u nju s četrdeset – tako da sam verovatno nasledila manje vremena nego moje parnjakinje; bila sam suočena s kraćim rokom. Posledica toga bila je da su moje godine panike bile naročito napete, moja divlja trka ka sigurnosti akutnija, moja potreba da se saberem relativno ekstremna. Opet, nekako, nisam čula najavu da voz kreće sa stanice, pa čak ni kartu nisam kupila. Ljudi koje sam volela udaljavali su se od mene, dok sam ostajala da se teturam za njima.

Nije prošlo ni dve godine nakon toga, a ja sam se zaljubila. Taj čovek ramena poput skela i brade poput ašova u život mi je ušao nenadano, nepredviđeno i nenajavljeno. Tek tako, ukrala sam se na voz. Nisam mu znala odredište, ali znala sam da nekuda ide. Opet, ono što sam zamišljala kao odgovor na moj nemir ispalo je da je samo put ka novim pitanjima. Krupnim pitanjima. Za svaku ženu koja u novu vezu ulazi tokom godina panike, budućnost je načičkana egzistencijalnim odlukama koje mogu da ih obore na kolena. Šta za jednu ženu koja je zaposlena u zemlji u kojoj je sve skupo i koja se suočava s klimatskom katastrofom znači da se posveti partneru, a kamoli budućnosti jednog deteta? Kako da reaguješ kad ti najbolja prijateljica kaže da je trudna? Da li je tvoj životni put drugačiji? Šta ako tvoj partner ne želi decu? Šta ako želi decu, ali ne još, ne sada, ne ovako? Da li je ovo pravo vreme za preseljenje u neku drugu zemlju, promenu karijere, kupovinu suludo skupog kaputa, da sve sjebeš i spavaš s nečijim bratom, kupiš kuću negde gde je jeftinije i pređeš u slobodne strelce? Da li da kupiš psa?

Kao da ti je nešto izbilo zube, pa ti ledeni vetar šiba preko sve do jednog izloženog živca, shvataš da si opet izgubila kontrolu. Kontracepcija tvoje telo drži u stanju lažne neplodnosti, a um ti hrli kroz izgubljene budućnosti. Možda jesi u vozu, ali nekako si zaboravila da proveriš odredište i sada svet proleće pored tebe dok ti to gledaš očiju punih suza i stežući pesnice. Ljubav ne može da spreči jajašca da uteknu iz tvog tela, topla postelja ti ne pomaže da rešiš šta hoćeš da radiš s karijerom, partner ne okončava građanski rat između tvog mozga i materice, „plus jedan“ ne čini te nužno celom. Tri godine nakon što sam izašla iz poslednje veze opet sam shvatila nešto bolno i nešto istinito: godine panike ne okončavaju se seksom ili zajedničkim peškirim; neće ih tako jednostavno smiriti težina drugog tela u tvom krevetu.

Dok sam vrludala kroz život, prekidajući veze, pokušavajući da zaradim više novca, deleći iznajmljeni stan s prijateljima koje sam volela, odlazeći na psihoterapiju, jačajući telo i spavajući sa sve nežnijim ljudima, nisam videla ama baš ništa što bi povezivalo sve te odluke. Dok sam zalazila u sredinu tridesetih godina i udaljavala se od naslaga prašine i drame koji su me zaslepljivali kad je reč o dugoročnom planiranju, shvatila sam da su mi izgledi za majčinstvo sve vreme stajali nad glavom. To je bio moj motor, koji me je pripremao za lansiranje. Naravno. Tokom godina panike, moje telo i moj um su nesvesno rasturali moj stari život kako bi mi utrli put ka novom životu, u kome bih mogla da rešim, ako hoću, da pokušam da dobijem bebu. Kao što je Luk Tarner napisao u svojim prelepim memoarima *Iz šume*: „Odluka da se životni temelji dignu u vazduh uvek će dovesti do toga da se krhotine razbacaju u iznenadnim pravcima.“ Jer, ma koliko to nevoljno prihvatila, i priznavala meni bitnim ljudima – verovatno sam oduvek želela da imam dete.

Dok ovde sedim, kucajući na laptopu koji sam naslonila na pult za presvlačenje, znam da umnogome ovu knjigu pišem

za dvadesetosmogodišnju Nel, koja je stajala u onoj kuhinji u Liverpulu, u haljini, pored urne s pepelom neke žene i osećala mučninu od panike koja ju je obuzimala zbog onoga što bi moglo da joj se desi. Međutim, ovu knjigu zapravo pišem za sve: za one koje tek kreću u svoj fluks, za one koje su potpuno dezorijentisane, one koje majčinstvo posmatraju s radoznalošću – pa videle sebe kako prolaze kroz to ili ne, za one koje su kroz sve to prošle i hoće da im neko za to oda zaslužno priznanje, kao i za sve muškarce i žene koji bi samo želeli da znaju kako godine panike zapravo izgledaju. Ne pretvaram se da sam pijandura koja je samo išla na žurke, niti pišem naučni esej; ne služim se eksperimentalnim književnim vidovima kako bih dokazala da i majke mogu da budu kreativne. Naprosto pokazujem, što iskrenije i svrsishodnije mogu, kako ovo životno doba može da izgleda: zašto žurka za trideseti rođendan može da liči na svadbu na kojoj je samo jedna žena, kako je to biti jedina osoba koja nije u vezi a došla je na večeru s prijateljima, kako se nositi s time kada neko odbije tvoju ponudu za seks a nalazite se u veoma malom šatoru, zašto bi moglo da vam se desi da se slučajno zaplaćete kada vas šef pita gde vidite sebe za pet godina, kakav je osećaj kad ipak dobijete nakon što ste se pitale da li ste trudne, kakva vas grozničavost spopadne kad rešite da želite da probate da dobijete bebu, kao i kako je to zamišljati da tu bebu treskate o zid.

Ova knjiga će slaviti gromoglasni libido tridesetogodišnjakinje dok se ona penje uz planinu u društvu jednog teoretičara zaveri i njegove sve ređe kose. Kako je to gacati kroz sopstvenu ambivalentnost u vezi s nečim što bi mogla da vam bude najkrupnija životna odluka? Opisaće čipkasti pakao babina priređenih za tuđu decu. Preneće vam kakav je osećaj piškiti na štapić u pokvarenom toaletu i čitavu svoju budućnost držati na četiri centimetra hartije. Ova knjiga će se uzverati na pleća tih trenutaka i postaviti pitanje: gde smo mi i kako smo tu dospeli?

Kako da se oslobodimo od našeg društvenog uslovljavanja, zašto vezama dolazi kraj i zašto ljudi i dalje ulaze u brakove, kad fetus postaje beba, kolika je plata odgovarajuća, šta je to porodica, koliko je značajno napuniti trideset pet godina i kako da raspodelimo odgovornost za kontracepciju? Dok se breme svih ovih pitanja, kao i mnogih drugih, obrušava na grbače žena u dvadesetim, tridesetim i četrdesetim godinama, vreme je da se otpočne potraga za odgovorima.

Iznenada sama

Ležim na bakinom krevetu, slušajući crkvena zvona i Noela Edmondsa.

Naravno, to zapravo nije krevet moje bake. To nije mesto gde sam na Božić vadila poklone iz čarapa – koje su zapravo bile par babinih starih steznika, u bojama „hermelin“ i „bambus“.

Ne, ovo je neki drugi krevet – za jednu osobu, boje protetičkih udova, uguran u sobicu na tavanu njenog staračkog doma. Nakon decenija provedenih u obrađivanju zemlje, uzgoju stoke, labradora, jabuka i života na potocima, moja baka je došla da živi u sobici koja gleda na krovove, okruženoj ciglama. Poslednje dane svog života ona provodi u gradu – a za svih devedeset četiri godine koliko je živa, to nikada nije radila. Za mene je to sjajno: mogu da doputujem vozom, da ručam u kafeu na pijaci i skoknem do prodavnice da joj kupim novu turu *Niveinog* pudera. Mada danas ne radim ništa od svega toga.

Danas ležim na njenom krevetu. Ležim na boku, sklupčana, zureći u njen beli garderober krcat vunanim suknjama, satenskim bluzama krem boje i čupavim papučama, zrelim za bacanje. *Ponuda ili ne* – dreči iz malog televizora u uglu sobe kao da pišti lončić za čaj. Na poslužavniku, pored hrpe nepročitanih

Šropšajer stars, novinskih dodataka koji se dobijaju vikendom, kao i jedne knjige o kraljevskoj porodici stoji činija puna mandarina. U sobi ispod mene neki čovek sav iskrivljen i izlomljen kao ležaljke za plažu šisti dok se vuče ka vratima, a zadnjica njegove trenerke visi niz smežurane guzove otkrivajući bele, infantilne gaće. U kuhinji kuvarica trpa pire pored salate od jaja i klica, usput slušajući radio. U dnevnoj sobi dve žene u džemperima i farmerkama dremaju ispred televizora dok se emisija o kuvanju kao nekom čarolijom preobražava u stari crno-beli mjuzikl. U vrtu jedan od mlađih štićenika doma puši cigaretu dužine slamčice za sok i gleda crvendača kako kljuca loptu.

Ne plačem. Ušla sam u ono prazno stanje čiste obamrlosti u kome samo zuriš, kao bara prekrivena žabokrečinom, ni u šta. Mislim da ću zauvek ostati da tu ležim. Mišići će mi atrofirati, izrašće mi brkovi, neko će s vremena na vreme dolaziti da me presvuče u čistu spavaćicu, ješču lenje pite i ispijati šeri. Ležaću u bakinoj sobi kao sloj pudera i maramica koji prekriva unutrašnjost njene torbice. Ostaću ovde dok sve bude, dok ne prođe, dok se ne završi.

Pre dve nedelje ležala sam u krevetu s dečkom s kojim sam se zabavljala šest godina dok je on nežno kršio moje poricanje u vezi sa stanjem naše veze kao da je posredi smotuljak grančica.

„Da ne izlazimo, ne znam koliko bismo vremena zapravo provodili zajedno“, kaže on.

Krc.

„Ti si stalno zauzeta.“

Krc.

„Mislim da zapravo ne želiš da budeš sa mnom.“

Krc.

Noć ne diše dok budna ležim, osećajući se izloženom, kao da mi je sva koža zguljena s tela. Odjednom mi deluje zabranjeno da dodirujem tog čoveka, tog medveda u ljudskom kostimu, kao da bi to bila neka povreda, nekakav prekršaj, kao guranje

ruke u tuđ džep. Zato ležim nepomično. Nakon što je proveo šest godina starajući se o meni, evo ga kako mi opet pomaže. Samo što mi ovog puta pomaže da raskinem s njim. Priča mi da odvojim nekoliko dana za sebe, da ništa ne brinem, da će sve biti dobro, ali da razmislim da li želim da raskinem s njim. Ujutru se držim njega kao čamca za spasavanje, plaćući sva prestravljena, dajući mu časnu reč da ne želim da se bilo šta promeni. Sve vreme jedan glasić duboko u meni širi se kao kap mastila u čaši vode i priča mi da se sve već promenilo. U ta naredna dva dana nas dvoje smo bliskiji nego što smo mesecima bili: razgovaramo, sedimo jedno do drugog, jedemo istu hranu, slažemo veš jedno drugom. Gledam ga u leđa – veličine dušeka – dok se kupam.

Govorim mu da ga volim, ali nisam uzbuđena. Mislim da hoću nešto, ali ne znam šta.

On me gleda, onako visok. „Naravno da nisam uzbuđljiv“, kaže mi. „Ja sam čovek s kojim si kupila veš-mašinu. Takav čovek nikoga ne uzbuđuje.“

Srce mi se raspada kao procvetali maslačak na kiši.

I tako raskidamo. Naravno da raskidamo. Još nisam čula za razgovor u kome se postavilo pitanje „Da li raskidamo?“ koji se nije završio odgovorom „Da.“ Ne shvatajući šta se dešava, propala sam kroz procep u tkanju onoga što se odjednom pretvorilo u moj stari život i strmoglavo i munjevito uletela u nešto novo: fluks. Baš kao silne hiljade druge dece, nakon raskida sam otišla kod majke dok je on pakovao svoje stvari. U mom slučaju, to je značilo da uđem u bus koji saobraća linijom 48 i izađem tri stanice dalje, na drugoj obali reke Leje. Na putu do posla čak sam biciklom prošla pored našeg stana i videla da je poskidao sve slike i naslagao ih na pod. Stan je odjednom izgledao potpuno ogoljeno, bezlično i nepodnošljivo tužno.

Kad cele dvadesete provedeš s jednom osobom – najpre kao s prijateljem, pa ljubavnikom i na kraju životnim saputnikom – bude šok kada shvatiš da nemaš pojma ko si bez njega.

Šta jedeš, kad ideš na spavanje, s kim se družiš, šta imaš, kako pričaš, šta gledaš, gde je usisivač, kada se budiš i ustaješ, šta ćeš raditi za rođendan, šta ti je smešno, da li ti se dopada escajg koji imaš, da li umeš da popraviš svoj bicikl, šta slušaš, čega se sećaš, čak i šta ti se naprosto sviđa – više ne znaš ništa od svega toga. Nemaš predstavu ko si, zato što si dobar deo svog života kao odrasla osoba provela s nekim. Njegov ukus je postao tvoj ukus, pa je postao njihov, pa tvoj, pa si ti postala on. Bila sam nezavisna i zaposlena žena čitavih šest meseci pre nego što sam se smuvala s mojim dečkom. Bila sam sirova glina. I zato, kad smo raskinuli, tačno na moj dvadeset osmi rođendan, gotovo da nije bilo ničega od moje odrasle ličnosti čemu sam mogla da se vratim, na šta da se oslonim ili čime da se utešim. Godinama sam zaostajala, godinama nisam imala veze ni sa čim. Nije ni čudo što sam se osećala paralisano, ošamućeno i kao tikva bez korena: bila sam izgubljena.

Međutim, nisam izgubila samo sebe. O, ne! Izgubila sam i njegovu porodicu – njegovu staru tetku s njenim kaminom načičkanim pticama i njegovu majku koja je čudesno plela i volela Motaun šezdesetih. Ostala sam bez njegovih prijatelja, bez njegovih veština, njegovih alatki i peškira, masaže stopala. Ostala sam bez njegove verzije mene i ostala bez svih budućnosti koje smo zajedno iscrtali. Raskidajući s čovekom za koga sam pretpostavljala da ću s njime zasnovati porodicu ostala sam i bez svoje potencijalne dece. Kad si dvadesetosmogodišnja žena čija je majka u menopauzu ušla sa četrdeset, onda bolje nego većina drugih znaš i telom i mozgom kako postoji ograničen vremenski period u kome možeš da dobiješ decu. To je podnošljivo kad imaš partnera jer sve i da nisi potpuno spremna na to ili nisi do kraja sigurna da to želiš, u najmanju ruku možeš da govoriš sebi kako ćeš imati na raspolaganju svu neophodnu opremu kad za to dođe trenutak. Možeš da čekaš. Makar neko vreme. Međutim, kad si dvadesetosmogodišnja žena koja se provlači kroz katastrofu u kojoj joj je srce slomljeno i izlazi na veliku

brisanu ravnici života samostalnog života van veze, onda taj ograničeni vremenski period izgleda sasvim drugačije. Može da deluje obeshrabrujuće. Možda se budeš osećala kao da si u smrtonosnoj opasnosti. Odjednom sva matematika koja se krije s one strane horizonta postaje nešto izuzetno važno.

Ako ću, kao moja majka, ući u menopauzu u četrdesetoj, onda će moja plodnost početi da slabi već od sredine tridesetih godina. To je značilo da verovatno moram početi da pokušavam da dobijem bebu – da makar saznam da li sam plodna – pre trideset pete. U slučaju da imam neke probleme, opet ću imati nekoliko godina da nađem rešenje. Međutim, ako želim da radim na dobijanju deteta pre nego što napunim trideset pet, znači da moram da upoznam nekoga, nekoga ko će se zaljubiti u mene i želeti da sa mnom zasnuje porodicu pre nego što ja napunim – koliko? Trideset dve? To bi nam dalo nekoliko godina da uživamo u vezi kao par pre nego što počnemo da se krešemo s jasnom namerom. To bi nam obezbedilo neka sećanja koja ćemo žnjeti kasnije, kad budemo neispavani, rastegnuti i ozlojeđeni. Međutim – meni je bilo potrebno sedamnaest godina da nađem prvog dečka i tri i po godine da upoznam drugog. Ako je to neko merilo, čeka me najmanje tri godine samoće. To znači da ću imati – koliko – dvadeset devet? Ali, čekaj, skoro svi prožive nekoliko godina sami, žive samostalno, spavaju s kime hoće, koncentrišu se na posao pre nego što počnu da se zabavljaju izistinski. Matematika mi je govorila da je trebalo da raskinem s dečkom kada mi je bilo dvadeset sedam. Moraću da oplakujem šestogodišnju vezu a već sam u zaostatku godinu dana. Nekako ću morati da živim život, budem samostalna, spavam s nekim a da mu ne ridam u facu, da se zaljubim u nekoga i da sačekam da taj neko bude spreman da pokuša da zasnuje porodicu – i sve to moram da uradim smesta inače ću ostati bez vremena i bez izbora: moje telo i njegova brojčano ograničena jajašca oduzeće mi mogućnost da donosim odluke pre nego što mi se i ukaže prilika da to pokušam.

Počevši od tog vikenda, uverena sam da sve žene slomljenog srca, ali naročito one koje ulaze u svoj fluks, treba da provedu nedelju dana u nekoj ustanovi u kojoj su svi ili prestari ili previše oguglali da bi pričali o bebama, ljubavi ili slomljenom srcu. Trebalo bi da se istog trena prijavimo u neku veliku opštinsku zgradu u kojoj se blizina smrti izruguje ljubavnim jadima i u kojoj nas potpuno obuzima blagi ritam kupanja, obroka, dremke i spavanja. Tokom raskida postoji vreme za analize i postoji vreme za paralize: tih prvih nekoliko nedelja se skoro u potpunosti svode na to drugo. Naprosto nisi spremna da prebiraš po svemu što je pošlo naopako: sve što možeš jeste da se nekako držiš da se ne raspadneš i da osluškuješ svoj puls. Kasnije će biti dovoljno vremena da svariš, razmotriš i rastaviš na sastavne delove taj kraj veze i to s prijateljima, porodicom, a možda čak i s nekim čiji je posao da sluša. Ne možeš da progutaš to što se desilo u komadu, pa zašto u početku ne bi samo lizala svoje rane? Zašto da ne odvojiš malo vremena da pobegneš iz svog stvarnog života? A zar ima neko bolje utočište od doma za brigu o starima i iznemoglama?

Možda se pitate zašto sam ja, sveže slobodna žena koja živi u Londonu, našla baš toliku utehu u pastelnim zavesama, sredstvima za ribanje kupatila, uvijačima za kosu, lokalnoj radio-stanici, ljubićima, plisiranim suknjama, satovima s klatnom i medicinskim čarapa jednog provincijskog staračkog doma. Zašto sam bila baš toliko spremna da poklekнем pred redovnim rasporedom obroka, dremki, zajedničkog pevanja i deljenja lekova. Zašto sam osetila toliko duboku smirenost kad sam utonula u iskuvanu posteljину moje neumorne bake ili se zagledala preko travnjaka po kome se niko nije šetao. Odgovor je jednostavan: za sve ostale u toj velikoj kući od crvene cigle podignutoj na brdu ono grozno i hitno dobovanje mogućnosti i plodnosti bilo je utuljeno. Njihovi biološki časovnici su stali. Oni više nemaju tu opciju. Oni su svoje završili. Njihovi

prijatelji odlaze. Njihov fluks se odavno istrošio. Te žene su ili rodile decu, ili ih nisu rodile. Volele su, krvarile, znojile se, curile i gubile, a sada ulaze u svoje poslednje dane. Tela im se suše, blede, mršave. Njihova koža nalik na staru hartiju, pobeležila kosa, zadebljani nožni nokti i trošni zubi su zapravo očevидni pokazatelji vremena, koje je nezaustavljivo i s kojim nema raspravljanja. Možda osećam sve veću plimu beznadežnosti kako me zapljuskuje iznutra dok razmišljam o budućnosti, porodici i teorijskom životu bez kojeg sam upravo ostala, ali to nije ništa što ovi ljudi nisu uspeali da savladaju. To što se meni slomilo srce nije bilo ništa jedinstveno, niti bez presedana ili toliko značajno da je promenilo ceo svet. Samo sam sledila isti stari put kao toliko ljudi pre mene, pokušavajući da preskačem iz jedne ljubavi u drugu a da usput ne gacam baš previše po blatu.

To ne znači da te žene nisu bile nežne prema meni ili da su bile bezosećajne. Neke od njih bile su predivne. Kad sam nekoliko meseci kasnije došla u posetu, dok sam prolazila kroz trpezariju negde između vremena za kapljicu i za ručak, jedna devedesetdvogodišnja Letonka po imenu Elsa odjednom me je obgrlila oko struka.

„Draga moja!“, uzviknula je probadajući me pogledom svojih tamnoplavih očiju kao čiodama. „Podsećaš me na Ciganke čije sam aktove crtala dok sam učila slikarstvo!“

Osećala sam se polaskano. Kasnije sam saznala da je Elsa studirala umetničko slikarstvo u Parizu, dvadesetih godina dvadesetog veka – a tada se smatralo nedoličnim da neka žena od ugleda pozira za akt. U svom dugom životu ona je pisala o hrani, udala se, rodila dva sina, šila haljine, naučila tri jezika i priređivala veličanstvene večere. Možda se njeno telo urušava kao sufle, ali ta žena je bila puna života, humora i na svet je gledala s radošću. Pogledati je u lice toliko izborano da je ličilo na đevrek s cimetom i pokušati da joj objasnim kako se osećam prazno zbog toga što sam ostala bez ljubavi i sigurnosti i

to u dvadesetim godinama života izgledalo mi je kao kad bih probala da stanem na ivicu litice i da kukumavčim zbog vetra.

U nekim filmovima, pesmama ili romanima – kao što je *Venčanje bez mladoženje* – priča se završava raskidom s neprikladnim partnerom. Život van veze, sloboda i nezavisnost su srećan kraj za sve, počevši od onih koji imaju dvadeset i kusur, pa do onih koji su se razveli u šezdeset osmoj. Težimo nesputanom životu. Međutim, za žene koje su u fluksu raskid je često tek početak priče, a sloboda je samo još jedna reč za stanje u kojem nemaš više šta da izgubiš. Kao što mi je moja prijateljica i spisateljica Ejmi Liptrot jednom napisala u sjajnoj poruci, krcatom velikim slovima: „Sećam se kad sam raskinula s mojim dečkom iz Berlina, pa je jedna (mlađa) prijateljica pokušala da me uteši rečima *Više nisi sputana*. Ja sam na to bila u fazonu: HOĆU DA BUDEM SPUTANA. DAJTE VIŠE TE LANCE. SPREMNA SAM.“

Tačno sam znala šta je time htela da kaže. Dok sam kao blato s ašova klizila ka početku tridesetih godina, nisam bila bez dečka upravo zato što nisam bila spremna za ozbiljnu vezu. Raskinula sam nesavršenu vezu baš zato što sam želela da nađem osobu koja će se u potpunosti posvetiti meni i mojim namerama. Ma koliko to duboko potiskivala u ime samoočuvanja, želela sam da budem opterećena ljubavlju, planovima za budućnost, zajedničkim vlasništvom nad stvarima i tuđom poremećenom rodbinom. Želela sam da zajedno kupujemo kauč, da se šetamo po planinama, da stavim pasoš u registrator kupljen tačno u tu svrhu. Želela sam da imam vezu kakvu imaju odrasle osobe s nekim ko je bio spreman da bude odrastao. Naravno, u to vreme sam mislila kako želim da se zabavljam s nekim ko pije čaj, rešava ukrštene reči, u seksu je kao pneumatska bušilica i stalan posao. Kad se sada osvrnem na to, shvatam da su te osobine i dalje prilično dobar nacrt mog idealnog životnog partnera i osobe s kojom želim da odgajam decu. Dok je moj

um možda prosejavao kukolj od raskida, usamljenosti i ženske panike, moje telo i moja podsvest spremali su glavni plan.

„Sećam se kako sam pomislila: *Ne želim da napunim trideset četiri godine a da i dalje budem u nefunkcionalnim vezama*“, rekla je Doli Olderton jednog toplog julskeg jutra dok sam sedela u njenom savršenom stanu, koji kao da je izašao iz francuskog novotalasnog filma i blago je zadirkivala zbog one godine kad je prestala da se tuca. Dolin bestseller *Sve što znam o ljubavi* predstavljao je iskren, lirski i duhovit osvrt na život, ljubav, prijateljstvo i dvadesete godine. Takođe je pisala, duhovito i mudro, o svojoj odluci – koju je donela u dvadeset devetoj – da prestane da se zabavlja, da prestane da upražnjava seks, prestane da se dopisuje porukama s muškarcima, pa čak – kad god je to moguće – da ne masturbira. Zar je bilo neke bolje osobe da je pitam o seksu, ljubavnim jadima i početku fluksa?

„Sve dok nisam promenila stav prema seksu i muškarcima, nisam bila u stanju da budem u partnerskom odnosu ispunjenom ljubavlju i saradnjom niti da zasnivam porodicu“, kazala je grizući jedno od peciva koje sam donela da mi budu i mirovna ponuda i mito. „Kao da je taj prostor bio nesrazmerno krcat i ispunjen bleštavom svetlošću, a bilo je potrebno samo da zatvorim ta vrata, stavim ključ u džep i da znam kako mogu da se vratim kasnije.“

Kad je napunila dvadeset osam, što je ključna godina za mnoge žene u godinama panike – Doli je upravo raskinula jednu vezu, išla kod psihijatra, prestala da se zabavlja, prestala da upražnjava seks, napisala je knjigu, iselila se iz stana koji je delila s cimerkom i počela da živi sama. Sve to u šest meseci.

„Mislila sam da je u pitanju nervni slom“, smeje se ona dok mi priča. „Mnogo sam čitala o zavisnosti od seksa, mirila se s bivšima, mnogo vremena sam provodila sa ženama do kojih mi je stalo i ponovo izgradila odnos sa svojom porodicom. Bio je to moj način da ponovo osetim sebe“, objašnjava mi ona.

Pitam je koliko je tog truda bilo u neposrednoj vezi sa žudnjom da postane majka.

„Naravno da sam mislila na bebe, u smislu da sam znala kako moram da razrešim sve to pre nego što počnem sledeću fazu života“, kaže ona zastrašujućom brzinom artikulirajući osećaj koji sam tek skoro spoznala. „Mnogo žena koje poznajem na svoje pozne dvadesete u suštini gledaju kao na period oporavka između dvadesetih i sledećeg životnog perioda.“

Možda deluje nelogično prestati sa seksom jer želiš decu, ali – kao što Doli objašnjava – da bi se zasnovala čvrsta veza kakva je potrebna da bi preživela prvih nekoliko godina s malim detetom, možda zaista moraš prestati da upražnjavaš seks kakav si ranije, ovaj, nabijala. Da li je ona ikada brinula da će joj ponestati vremena?

„Ne. Tada nisam“, odgovara mi ona, gledajući me pravo u oči. „Zato sada baš brinem. Plodnost je zaista ozbiljno feminističko pitanje jer naša biologija nije sustigla naša politička načela. Volela bih da mogu da kažem: *Muškarac mi nije potreban, ne moram da se zabavljam ni sa kim, naprosto mogu da se usredsredim na sebe, da pucnem prstima kad napunim četrdeset i da tada rodim dete!* Ali to ne radi tako.“

Avaj, ne radi tako!

Ne počinje svaki fluks raskidom. Za mnoge žene fluks počinje na sredini neke veze, ili tokom godina kad su slobodne i pokreće ga neki drugi značajan događaj – selidba u drugu zemlju, promena ili gubitak posla, gledanje kako kolega dobija unapređenje, saznanja da ima endometrioza, gledanje najbolje prijateljice kako dobija decu ili kupuje kuću, da navedem samo nekoliko krupnih stvari. Ali vrlo često ljudi raskidaju s dugogodišnjim partnerom u svojim poznim dvadesetim godinama. Istraživanje koje je sproveo Nacionalno graditeljsko društvo, ni manje ni više, pokazalo je da prosečna veza tokom dvadesetih godina traje 4,2 godine – što je podatak koji sam

pročitala 2017. i nosila sa sobom kao da je broj zdravstvene knjižice i kartica za zakazivanje u centru za seksualno zdravlje.

Tokom poznih dvadesetih nastupa teško vreme kad poslovi postaju karijere, iznajmljivanje se pretvara u kupovinu, ljubavnici postaju partneri, a prijatelji postaju roditelji, često nastupaju mali zemljotresi raskida jer se ljudi poslednji put kockaju pre nego što se upuste u veliku vezu. Možda se razilazimo, možda se svađamo ili varamo; možda smo očajni jer jedno hrče, pije, ostavlja čarape u kuhinji, kupuje toalet-papir u rolnama a ne u listićima, duri se za večerom, pravi planove, ne pravi planove, mrzi da pravi planove. Međutim, ponekad zapravo samo stojimo ispred te druge osobe i shvatamo – uz ledenu, praznu i neumitnu tugu – da smo pogrešili. Oboje smo pogrešno procenili. Pod tim i takvim okolnostima, raskid nije samo zdrava, pravovremena i hrabra stvar – već zaista može da spase život. Ali šta dalje? Kako zalečiti slomljeno srce? Koliko je dugo potrebno da se upozna prava osoba? Kad će se raskid preboleti? Da li ćeš ikada više voleti nekoga? Šta ti zapravo hoćeš od života? Za rešavanje te jednačine potrebni su i lekar u mantilu i sveštenik u mantiji.